

AZ AVANTGÁRD

Az avantgárd a **20. század első évtizedének második felében** jelentkező, gyökeresen új formákat teremtő és új művészi hitvallást hirdető **művészeti irányzatok, mozgalmak** (kubizmus, futurizmus, expresszionizmus, dada, szürrealizmus, konstruktivizmus) **összefoglaló elnevezése**. Az eredeti francia katonai kifejezés jelentése '(felderítő) előőrs'. Ezek az egymással gyakran ellentétes törekvéseket valló irányzatok a modernitás közegében kerestek megoldást ember és ember, ember és világ viszonyának új problémáira. Egyszerre több művészeti ágban jelentkezték, legmeghatározóbbak a képzőművészetben és az irodalomban.

A 20. század elején a klasszikus modernség poétikájával szemben kritikával fellépő avantgárd mozgalmak stílári és formatani szempontból egyaránt jelentős változást hoztak a művészetekben, így az irodalomban is. Ezek az irányzatok elutasították a klasszikus (esztétizáló) modernségnek a művészetekben érvényesülő, valóságvonatkozásoktól tudatosan eltávolító (*areferenciális*) és a műalkotás önelvű esztétikai világát hangsúlyozó (*l'art pour l'art*) szemléletét. Felléptek a személyiség kultusza, a dekoratív művészi formák, illetve a kiüresedettnek, sablonosnak tetsző szimbólumhasználat ellen is. Törekvésük az volt, hogy a klasszikus műveltséget nélkülöző szélesebb tömegek számára is hozzáférhető művészi alkotásokat hozzanak létre felszámolva ezzel az elit- és a tömegkultúra közötti távolságot. Gyökeres újításaik azonban gyakran éppen ellentétes hatást váltottak ki, inkább növelve művészet és közönség távolságát.

Az avantgárd mozgalmak közös jellemzője, hogy

- **szakítani** kívánnak minden **hagyománnyal**, a megszokott, kiüresedett formákkal;
- az új, **korszerű kifejezésformák** lehetőségeit kutadják;
- szociális érzékenységük okán az esztétikai-poétikai elveken túl rendszerint **társadalmi-politikai célkitűzéseket** is kijelölnek programjaikban, manifesztumaikban.

Alkotói mozgalmoszerűen alakítottak csoportosulásokat; e csoportok jellemzően soknemzetiségűek és összművészeti jellegűek voltak. E csoportokat tovább osztályozhatjuk törekvéseik dionüszoszi vagy apollóni karaktere szerint: így beszélünk **formaromboló** és **formaépítő** izmusokról.

- A. A formaromboló izmusok érzelmi alapon közelítenek ábrázolt tárgyukhoz, indulatvezéreltek; a hagyományos formák teljes lerombolása után, mintegy azok romjain kívánnak új művészi realitást megformálni.
1. expresszionizmus
 2. futurizmus
 3. dada
 4. szürrealizmus
- B. A formaépítő izmusok értelmi, gondolati alapon fordulnak a világhoz, higgadtabbak; azokat a legalapvetőbb szemléleti pozíciókat és formaelemeket kívánják megragadni, amelyekkel érvényes struktúrák képezhetők.
1. kubizmus
 2. **strukturális** konstruktivizmus

KUBIZMUS

A kubizmus elsősorban a festészetben kibontakozó irányzatot jelöl, elnevezése a latin *cubus* 'kocka' szóból származik. Első alkotásának Pablo PICASSO *Avignoni kisasszonyok* című művét tartják.

Az irányzat a dolgok belső szerkezetének geometrikus ábrázolásával a **tér és az idő újszerű megragadására** törekedett. A hagyományos egy pontú látószög helyett a térbeli és időbeli többszemponúságot, **szimultánizmust** érvényesítette: a különböző helyeken és különböző időben végbemenő események, kialakuló helyzetek, lélekállapotok párhuzamos ábrázolására törekedett.

A poétikában a szimultánizmus a sokszólamú, különös nyomdatechnikát is alkalmazó verset teremtette meg. A szimultánizmusnak köszönhető a montázs technika, a különböző

Picasso, Az avignoni kisasszonyok

nemű, térben és időben máshol és máskor elhelyezkedő dolgok, jelenségek **együttábrázolásának** elterjedése, illetve a kollázs: irodalmi fogalomként a mindennapi életből származó szöveg, dokumentumrészlet, idézet tudatos beillesztése az irodalmi műbe. Bár az irodalmi kubizmus léte vitatott, az bizonyos, hogy a szimultanizmus szerepet játszott a folyamatosság, a **lineáris szövegépítkezés fellazulásában**, a személytelenség erősödésében vagy a logikai viszonyok felülírásában. A **laza szerkesztésű mondatok** jellemző nyelvi viszonyai **mellérendelők**, gyakori a kötőszavak elhagyása (**aszüneton**) és a **központozás hiánya**.

Braque, Zenei formák

GUILLAUME APOLLINAIRE

KIKERICSEK

Most mérget hajt a rét s virágzik késő őszi
 Legelget a tehén
 S lassan megmérgeződik
 Kikerics virítanak kékek és lilák
 Álmos szemed olyan mint itt ez a virág
 Mint szirmuk fodra kéklő s kék akár ez ősz itt
 S szemedtől életem lassan megmérgeződik

Egy farkas kisdíák a rétre fut s rivall
 Lebernyegük röpül és zeng a harmonikadal
 S letépi a virágot mely anya és leány is
 És színe mint szemhéjadé s oly félve rebben már is

Mint rebben a virág ha szélben térdel
 A csordás csöndesen halk hangon énekel
 Míg bőg a sok tehén s elhagyja gőzölögve
 E halnikészülő nagy rétet mindörökre

(Radnóti Miklós fordítása)

BÚCSÚ

Letéptem ezt a hangszálat
 Már tudhatod az ősz halott
 E földön többé sose látlak
 Ó idő szaga hangszálat
 És várlak téged tudhatod

(Vas István fordítása)

A MIRABEAU-HÍD

A Mirabeau-híd alatt fut a Szajna
 S szerelmeink
 Emléke mért zavar ma
 Mi volt az öröm ráadás a jajra

Jöjj el éj az óra verjen
 Száll az idő itthagya engem

Kéz kézben nézz szemembe s közbe tudnám
 Hogy karjaink
 Hídja alatt a hullám
 Fut az örök tekinteteket unván

Jöjj el éj az óra verjen
 Száll az idő itthagya engem

Mint ez a víz elfolyó messzeség lett
 A szerelem
 Milyen lassú az élet
 S milyen erőszakosak a remények

Jöjj el éj az óra verjen
 Száll az idő itthagya engem

Jön napra nap új év válik tavalyra
 Nincs ami a
 Szerelmet visszacsolja
 A Mirabeau-híd alatt fut a Szajna

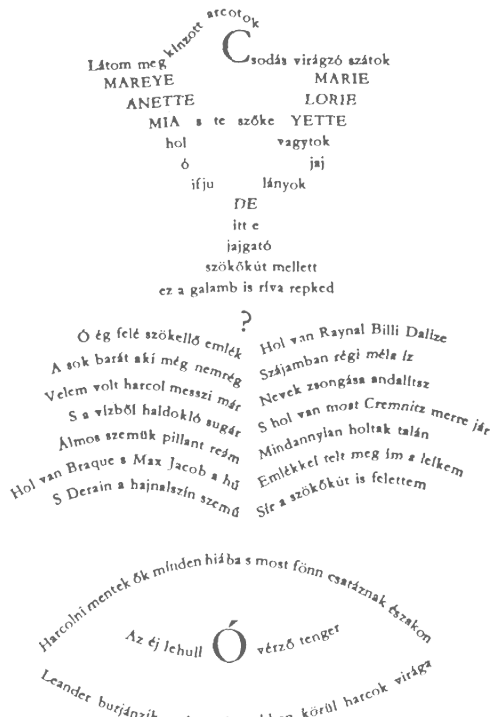
Jöjj el éj az óra verjen
 Száll az idő itthagya engem

(Vas István fordítása)

Picasso, Apollinaire, a kubisták pápája

A MEGSEBZETT GALAMB ÉS A SZÖKŐKÚT

FUTURIZMUS

3. Az irodalom mindmáig a megfontolt mozdulatlanságot, a révületet és az álmat magasztalta. Mi a kihívó mozgást, a lázas álmatlanságot, a futólépést, a halálugrást, a pofont és az öklöcsapást magasztaljuk.
4. Megállapítjuk, hogy a világ nagyszerűsége új szépséggel gazdagodott: a sebesség szépségével. Egy versenyautó, kirobbanó lélegzetű kígyókhoz hasonlatos, vastag csövekkel díszített motorházával... egy bömbölő autó, mely úgy száguld, mint a kartács, szebb, mint a Szamothrakéi Győzelem!
7. Nincs másban szépség, csak a küzdelemben. Egy mű sem lehet igazi alkotás, ha nincs támadó jellege. A költészetet úgy kell felfogni, mint heves támadást ismeretlen erők ellen, hogy azután az ember előtt megadásra lehessen kényszeríteni őket.
10. Le akarjuk rombolni a múzeumokat, a könyvtárakat, az akadémiák minden fajtáját[...]
11. Meg fogjuk énekelni a munkától, örömtől, vagy a lendülettől felkavart nagy tömegeket: megénekeljük a forradalmak sokszínű és sokhangú áradatait a modern világvárosokban; megénekeljük a fegyvergyárak és vad villamos holdaktól megvilágított hajógyárak vibráló éjszakai tüzeit; a mohó állomásokat, melyek füstölő kígyókat nyelnek el; a csavart füstök szálán felhőkre függesztett műhelyeket[...]

(MARINETTI, *Futurista kiáltvány*, 1909)

A legelső avantgárd irányzatok egyike, a nemzeti egység kivívását követően gyorsan modernizálódó, ám súlyos szociális gondokkal küzdő Olaszországból indult, kifejezetten irodalmi áramlatként. Még Oroszországban vált jelentős irányzattá (Majakovszkij).

Előzményeit Nietzsche hőskultuszában és Bergson intuíciónában kereshetjük. Kulcsfogalmai az **erő**, a **mozgás**, a **sebesség** és a **lázas**. Határozott társadalmi-politikai változásokat sürget a művészeti mellett; elutasítja a hagyományt, üdvözlő a modern nagyvárosi élet és a technikai civilizáció nyomán formálódó új világot. Elnevezése az olasz *futuro* 'jövő' jelentésű szóból ered.

Poétikai jellemzői közt a hagyományos **mondattani szabályok lerombolását**, a **központozás eltörlését**, a **mozgalmasság** hatását keltő kép- és alakzathasználatot (igék, motivált szavak, dinamikus hangzás), a **logika mellőzését** és a **versalkotás ritmikai elveinek feloldását** említhetjük (szabadvers).

Cravali, *A városra ereszkedve*

Balla, *Kutya pórázon*

Duchamp, *Lépcsőn lemenő akt*

EXPRESSZIONIZMUS

Németországból indul, minden művészeti ágban érvényesül, az avantgárd első hullámának legjelentősebb irányzata. A latin *expressio* 'kifejezés' szóból származó elnevezést eleinte az impresszionizmussal ellentétes szemléletű művekre alkalmazták a képzőművészetben. Irodalmi irányzatként fénykora 1910 és 1925 közé esik.

Nolde, *A próféta*

Ihletői közt a kereszténység megváltásgondolatát, Bergson teremtő fejlődésről alkotott elképzelését, a társadalom marxi átalakításának gondolatát és Freud ösztönéletet feltáró kutatásait említhetjük.

Az expresszionista alkotók az ember belső élményét, szorongásos látomásait igyekeztek kivetíteni. A műalkotás létrehozását a világot megváltoztató akaratnak, tettnek tekintették. Tiltakoztak az elgépiesedett világ, a törékeny emberi kapcsolatok, a társadalmi igazságtalanság és a háború ellen, szolidaritást vállaltak a társadalom kivetettjeivel. Ősforrást találtak a primitív természeti népek művészetében; esztétikai-poétikai alapelvük volt a tudattalan, az ösztönös, a közvetlen érzékelés kifejezése. Jellemzője az ellentétes fogalompárokban gondolkodás: pl. szegény-gazdag, egoizmus-altruizmus, törvény-szabadság, rend-káosz.

Az irodalom mindhárom műnemében jelentős, de természetéből fakadóan a lírában a legfontosabb. Az expresszionista költészet lázadó hangú, **patetikus, himnikus hang és kétségbeesés** egyszerre jellemzi. **Csapongó mondatfűzés** jellemzi, **koncentrált az igék-igenevek és indulatszók** használata.

Berényi Róbert, *Fegyverbe! Fegyverbe!*

DADA

Rövid életű (1916–1922) mozgalom, az első avantgárd hullám utolsó irányzata, és egyben a második hullám legnagyobb hatású mozgalmának, a szürrealizmusnak az előkészítője. A *dada* jelentése a francia gyermeknyelvben ló, paci; egy néger törzs nyelvében a szent tehén farka, az olasz tájnyelvben kocka és anya.

Minden kulturális hagyomány és érték, minden meglévő művészeti forma lerombolását hirdette. Elvetette a logikát, **minden nyelvi megnyilatkozást a véletlen játékának** tekintett. Esztétikumellenesség jellemezte, a befogadó megdöbbenésére törekedett, provokálni szándékozott, kedvelte a botrányt.

Duchamp, *Forrás*

SZÜRREALIZMUS

A szürrealizmus (fr. *surréalisme* 'valóság [realizmus] fölöttiség, valóságon túliság') elsősorban francia mozgalom. Az avantgárd legnagyobb hatású irányzata, az egész 20. században érezteti hatását. Kezdetei 1919 és 1924 közé tehető, fénykora a húszas évek második fele. Történelmi-társadalmi környezete az első világháború pusztítása, a háborút követő forradalmak, a kibontakozó diktatúrák, illetve a háború utáni konszolidáció, amely visszaállítani látszott a háború előtti állapotokat. A szürrealizmus ez ellen a polgári rend ellen lázadt.

A szürrealizmus két világsíkot feltételez, egy érzékelhető-ellenőrizhető valószerűt, illetve egy látomásos, fantasztikus, álomszerű irreálisat. Ez utóbbi felszabadítására törekszik, a tudatalattiban vélve megtalálni az ember igazi énjét, a tisztaságot és a szabadságot.

Szellemi hatások tömege áll mögötte: Bergson, Freud, Hegel, Marx, Einstein; a miszticizmus, az okkultizmus. A szürrealisták előzményükként tekintenek Novalisra, Hölderlinre, Blake-re és Coleridge-re. Az irányzat legközvetlenebb előde Apollinaire, mozgalmi előzménye pedig a dada. Azon túllépve azonban az új létrehozását, az ember felszabadítását tekintették céljuknak.

Magritte, A képek árulása. Ez nem pipa

Sajátos alkotómódszerük az **automatikus, önműködő írás**, legkarakteresebb vonásuk a (szürrealista) képalkotás. Az önműködő írás az alkotás folyamatát a tudat ellenőrzése alól fölszabadított műveletként fogja fel, ezért is fontosak számukra az olyan tudatalatti tartalmak, mint az **álom**, az önkívület, az örület vagy a **szabad képzettársítások** (asszociációk) rögzítése. Felszabadító eszköznek tekintik a humor különböző fajtáit is, különösképp a fekete humort. Az önműködő írás legfőbb sajátossága, a szürrealista költői kép a lírában nyer központi szerepet, ezért az irodalmi szürrealizmusban a líráé a vezető szerep. A szürrealista vers lényegében a szabad asszociációkra épülő képsorozat, amelyben a képek logikailag szinte egyáltalán nem érintkeznek. Jelentős francia képviselői Louis ARAGON, André BRETON és Paul ÉLUARD. A magyar lírában a KASSÁK Lajos körül szerveződő körben mutatkozik meg a szürrealizmus hatása, fellelhető József Attila korai költészetében.

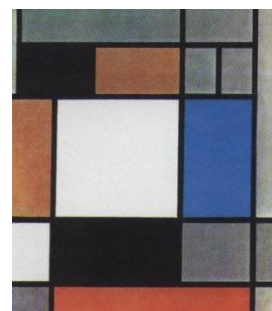
KONSTRUKTIVIZMUS

Az irányzat (latin *constructio* 'összeszerkesztés') többféle törekvés gyűjtőneve. Közös bennük, hogy a világ technicista jellegű újjáteremtésére törekсенek. Az alkotó logika megtestesülésének a gépet látják. El akarják tüntetni az autonóm, öntörvényű, és az alkalmazott művészetek közti határokat, az esztétikum elvének helyébe a hasznosság elvét helyezi, így érdeklődésének középpontjában az építészet, a képző- és iparművészet áll, irodalmi megjelenése periférikus. Előzményei a tízes évekre nyúlnak vissza, fénykora a húszas évekre esik.

Malevics, Szuprematizmus

A konstruktivizmus első központja Oroszországban alakult ki, a képzőművészetben jelentős képviselője Kazimir MALEVICS. A Hollandiában kialakuló központ legelismertebb képviselője Piet MONDRIAN, képeinek forma- és színrendszerét függőleges és vízszintes vonalak, négyszögű síkformák, és a fehér mellett a konstruktivizmus három alapszíne, a sárga, a vörös és a kék alkotta.

Mondrian, Vörös-sárga-kék kompozíció